

~~25534~~
~~2002a~~

Кэпэч 1751

Рс (караг)
РБ 188 Вайқуллаһь Даут.

~~23975~~

БЕКМУРЗАНЫ ЧАШАВУ
(ТАВРУХУ)

КИСЛОВОДСК.
1931 г.

К.Р.

Проверено
1949 г.

Bytev dunjany proletarlary birleşigiz!

Проверено 1963 г.
Вайқуллањы Даут.

S
3975

BEKMURZANЬ ЧАШАVU (TAVRUXU).

К.р.ч. 1751-8

Издательство
№ 25532

К.р.ч. 1751-8

Издание Карачаевского Областного Издательства.

Исполнено по заказу Крайнациздата.

К.-Б.А.С.С.Р.
Республиканская библиотека
им. Н. К. КРУПСКОЙ
гор Нальчик

КИСЛОВОДСК
1931.

С (Карач)
Б 18

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Байкулов Даут.

ЖИЗНЬ БЕКМУРЗА

Кароблито № 76.
Кисловодск, Типография Кар. Облиздата
Заказ № 802—1500 31 г.

qan, vuda adam valasъdъ dev kergen bir adam съqmaj edi.

Bu zatlanъ sevebinden dunja aңa qaraң kory-nyv: „Bu çaşavdan ese men çaratъlmaj qalqaedim“ dev çыlaqan zamanda, aңa qoşulub kiında çыlarca bir xal volaedi.

Bekmurzanъ ne azda bir kecinir çeri volmaj, kyndyz kim gъrçьn qavdъrsa, aңa varъv qullanъv, kece volsava yj tьqъrъqlada, xuna çanlada, „ax ox“ ete çыlaj-çыlaj çatъvcu zamanlarъ mardasъz kьv volъvcu edi.

Munu bir egeccigida var edi, olda qart anasъnda qalaj volsada keciniv turaedi; çaşavlarъ vek çarъlyъq bla qajdan ne tavsala anъ bla çaşajedile, elde uvaq-uvaq qulluqlanъ ete kimden uncuq, kimden gor-doşcuq kivik alъv alaj bla çaşajedile.

Bekmurzanъ atasъ-anasъ ölgenlerinde alanъ bir kesek malъqlarъ qalqan edi, alaj voloqanъlъqqa Bekmurza alaqa qatajalmaj, ol malъqlarъ bla birge kimge volsada bir adamqa çaraşьrqa kerek vola edi.

Ol sevevden anъ tijresinde Bekmurza kivik qъjъnъlъqda өsgen çarъ xalq, anъ inçilgenin koryv malъqlarъnda, kesinda Qamqutxa verirge onov etdile. Qamqut Bekmurzanъ çuvuqı volaedi. Ol sevevden adamlarъ: „Qamqutda çaşasada, qъjъnъlъq zavuqluq kөrseda kesi adamъdъ, Qamqut anъ kesini savijlerinden ajьrъvda kөrmez, хаqъnda verir, malъqlarъnda asьrar“ dev vьlaj umut etgenedile.

Qamqut qan icerge yrennen kulaklanъ, murdarlanъ viriedi. Adamlarъ Bekmurzanъ ysynden etgen onovlarъn ajtxanlarъnda, ol anъ uşatmaqan kivik

etiv sөлəşdi. Kertisiva aça vek razь edi, suvajььqqa alaj vьlaj dev sөлəşseda.

Qamoqut anь kivik көbleni çekgenedi, anьda çekiv malььqlarьnda aşarь көzyne kызgy volub көryne edi.

Ol sevevden Qamoqut adamlanь sөzyne razь volub emda quvanьv çaşььqнь kesine alььqqa razь boldu.

Çaraşxanlarь ma vьlaj edi, Qamoqutnu vojnunda borcu: Bekmurza ulla volub ajaq usyne minьinci, anь malььqlarьnada qararьqqa, kesini qarьvciьuna көre işletiv, ol işlegen qьjьncььqьnda verirge.

Çaşььqda kesini çaşььqььqьna көre qarьvum çekgen caqlь Qamoqutnu xar işine voluşurma dev kesikesine vьlaj ajtaedi „Endi men igi çaşavьqqa tyşdym, tatam, anam өlgenli көrgen qьjьnlьqlarьmьda unuturma, Qamoqut çuvuьumda voladь, meni alaj vekda inçitmez, malььqlarьmьda өsdyryr“ dev ulla quvanclь volaedi.

Bir qaum adamla (Qamoqutnu xalisin vilgenle). Bekmurzanь çazyqsьпьv: „Qamoqut seni хаqььqьnda vermez emda kesinida vek ulla qьjnar, malььqlarььnda aşar“ delle.

Alaj volьqanььqqa Bekmurzanь Qamoqut Kuka sөzleri vьl^ aldaьanedida: „Oqaj Qamoqut vizni çuvuьvuz voladь, men anda qalaj syjsem alaj turluqma“ dev alaьqada qaramaz edi, ol anь adam sөzge qaramazca etgen edi.

Andan sora Bekmurza Qamoqutxa çaraşьь, anь tuzaььna tyşdy. Malььqlarь Qamoqutnu mallarьna qoşuldu. Vьlaj vьla bir kesek zaman ketdi.

kynda işletiv tevredi. Andan sora Qamqutxa neda anь qatьnьna sorımaj, Bekmurza oramoqa sьoqarqada madarь volmaj qaldь.

Ol kynden sora dunjasь qarañь volub vaşladь.

II ваşь.

Bekmurzanь Qamqutda qalaj çasaqanьndan.

Bekmurzanь Qamqutda qalaj turqanьn, qalaj çasaqanьn, anь anda kergen qьjьnьqlarьn aьlatьr usyn vek ullu kitav çazarqaj kerekdi.

Alaj bolsada viz anь kergen qьjьnьqlarьndan, çasaqan xalisinden bir kesek zatьn ajtajьr:

Bir kyn Bekmurza oramoqa sьoqьv, anda kesini ten çaşььqlarь vla ojnaj turqanlaj, Qamqutni qatьnь keliv Bekmurzaqaj: „Sen oramoqa sьoqьv nek ajlanasa itden tuvqan it gьvьşь, ølgeniñ it bolsun“ dev bir ullu sьvьq vla sьrtçьoqьna-sьrtçьoqьna urub tevredi.

Çazьq Bekmurzasьqda ne etsin qьсььq-qьсььq etiv: „Aj anam men çazьq qalaj etejim“ dev sarnav çьlaj edi.

Alaj volqanьlqoqa ne kelsin anь atasь-anasь tavьllьq tujyl edile, ala Bekmurzanь dunjada qojub, keslerida anь vla salamlaşьv qajьtmazdan emda Bekmurza ne køv çьlasada anь sөzyn ešitmezden ketgen edileda anь qьсььoqьndan ne azda xajьr volmaj edi.

Sora Bekmurzasьqнь „Qamqut kesini qatьna eltiv: „Men seni tutmajma, var menden ket, qajьr syjsenda qora“ dev tevredi. Bekmurza çьlaj-çьlaj:

„Da ketejim malc̄qlar̄gm̄ ver, menda qajda volsada çaşarma“ degeninde: Qamqut ac̄vlan̄b: „Qara vu itden tuvqan̄n̄ s̄zyne, yjalmaj daq̄bda alaj ajtad̄“ dev bek eriši s̄zlede ajt̄v uruşdu emda urqanda etdi.

Ol zamanda Bekmurza ol savij sanc̄qlar̄nda qalt̄rat̄v c̄laqan xalda k̄zcyklerinden qan qat̄ş c̄ylamuqla t̄neretdi.

Qamqut an̄ c̄laqan̄n̄ k̄ryv: „M̄n̄a qara itden tuvqan yjalmaj daq̄bda c̄laqan etedi“ dev çajaq̄na-çajaq̄na uraedi.

Adamla munu vlay q̄j̄n̄l̄qda çaşaqan̄n̄ k̄ryv Qamqutxa k̄v kere s̄leşeedile. Alaj volqan̄l̄qda Qamqut birini s̄zynda qulaq̄na almajedi.

Ol zamanda Qamqut kivik vajlan̄, an̄ kivik qan icgen qaumlan̄ dunjas̄, alan̄ zakonu edida çaşc̄qqa ne azda zakon-çol tabyl mazl̄q̄n̄ Qamqutda vileedi. Qamqut çaşc̄q̄n̄ qalaj syjse alaj tutaedi, syjse tyje, ura an̄ ycun Qamqutxa ne azda çuq ajt̄rqa ne qar̄vu varedi.

An̄ xonşular̄ndan bir qaum adamlan̄ (ol alq̄n̄ ana çaraşd̄r̄rqa kyreşgen qaumla) çyrekleri q̄jn̄al̄b: „Vu qan icgen qurtnu işine qara, çarl̄ savijcikni malc̄qlar̄nda voşav, kesinda çegiv entda çaşarqa qojmajd̄“ dev çyrekleri bek ullu q̄jn̄alaedi. Alaj volqan̄l̄qda Qamqut kiviklege allaj çarl̄ adamlan̄ ne ajt̄rqa qar̄vlar̄ varedi. Onovculada apendileda Qamqutnu ÷kylleriedile.

Alaj volsada bir çolda bir qaum adamla vijaq̄ Qamqutdan: „Sen vu ÷ksyz çaşc̄q̄n̄ v̄llaj bir necik q̄jn̄ajsa, v̄llaj bir da nek tyjese, sen vu q̄l̄qlar̄n̄ qoj, vu ÷ksyzny bir çazyq̄s̄n̄“ dev tilegen-

lerinde, Qamqut alaqa: „Çalsımdı ne eterge syj-
semde erkinme“ dev qojıan volmasa vaşxa çıvav
bermejedı. Çaşcıqda tuqıan çalsıbyıny usyneda
atasıdan qalqan malcıqlarında Qamqutxa aşatıv
ketıvda qalalmajedi.

Çaşcıq: „Qamqut xar zamandada vıaj volıv
tırmazıv, bıv tışynırmı, oqese entda mından
arında çegıv daqıvda çıq bermej qıstavıv ijer“ dev
saqış etıvcenedı.

Bekmurza kece, kynda toxtıvsuz Qamqutnu xar
ne qullıqında etıv ajlanaedi. Alaj volqanlyqıa
Qamqut anı usyn dev ne azda usyne vaşınada
qaramajedi, işletırge çıgıt volqanlyqıa kijındırıv
degen zat volmajedi.

Ertıden vıa aşamaj-ıcmej qojıa vıa sırvıge ke-
tıvcıv köv zamanlar vıolaedi. Ertıden vıa alaj aşamaj-
ıcmej ketgenlıkge anı. usyn dev inırdeda aşıbyıv
uşxıur vergenni qoj, daqıvda kesleri aşav voşaqıncıv
tıtıv artıda anıada bıv qalqancıqlarından tırtıv al-
lyna uzataedıle.

Acdan çıryajılmaj ol nazık vıtcıqlar qıjlyıv
oltırv qalıvcan zamancıqlar köv kere volıvcanedı.

Usynde kijım volıvıvda ne azda çıqıv volma-
qanca alaj aman edı. Bıv aman esgı gevenekcıgı
varedıda çajıv çaj uzıvıv anıv kijıv, anıv vıa qıvıv-
zacıqlıgıv çavıv ajlanıan volmasa, vaşxa kecinmegı
çodedı.

Eki ajaqcıbyv kıvıv-kıvıv-çarılyv, qolcıqlar
çara-çara volıv usynde ol zıkkıv kevenegıda vıtden
tolıvedı. Ol kyndızyn qırvıv iş vıa aşıgıv, kecege
amanıv kevinde çetse, keceda anıv tıncajıv vol-
maj edı.

Çatxan ornunu amanlıoğundan sorada ol kьstь-
kьstь çarğoan ajaqсьqlarьнь асьoanь, anь төвве
мьсьсьoьна çetiv dьсьььq etiv çьloqan zamanda
çikleri qaltьrav vaşlamaj qalьoqa amal volmaqan
bek kəv kьp volaedi.

Qamqutnu qatьnda, kesida anь ariv ajtьv tijar
ornuna xilikge etiv kylyvcenedile, ajaqсьqlarь vek
асьv təzalmaj ozduraraq çьlasa, tav nek çьlajsa dev
tyjgen etivcy qььqlarьda varedi.

Ol xalili volub turqanlajda bir kesek voş za-
manсьq tavsa Qamqutdan emda anь qatьndanda
qorqa-qorqa kesini teңciklerini qatьna ojnarqa va-
rьvcan qььoь varedi.

Ol neqadar unioqub, ne qadar tyjyub çaşajedi ese-
da daqьda kesini teңikleri vla ojnarqa, ala vla
laxor eterge vek syjvcenedi.

Ol kesini teңciklerini varьn ariv kijimcikle kij-
genlerin kəryv, kesinida eti butu асьla ajlançanьna
saqьş etiv vaş төvenine qarav: „Aj anasьнь me-
nida vlaca atam-anam sav volsaedi, menda vlaca ariv
kirsiz kijimcikle kijiv ajlanььq edim, qolum butumda
vьlaj çaralь volub vu dьььньoqa qalььq tyledim“ dev
axььnan zamanьnda vijaqь kəzcyklerinden qan qa-
tьş çьlamuqla təgyvcenedi.

Biz alqaraqalarda ajtxan edik: çaşсьq ojnarqa
varqan kəzyvde Qamqutnu qatьn anь qalaj tuqum
tyjgeninden, ol quru bir eki kere volub qalmaj xar
zamandada alaj kəv kere volaedi.

Anь vek syjgen teңciklerinden biri vьlaj xapar
ajtadь:

Bir kьp Bekmurzada, menda suv ьььna varьv
turaedik, ol zamanda Bekmurzanь sьrtьna meni

közüm çetdi, çetse-çetsin ань ол савиј сьртсьоѣ алајна қара кылтым еди.

Ol zamanda men: „Seni сьртьна не волқандь вьлај қара тамқала некди“ дев аңа сејир волув сорқаньнда: ол маңа ҫылақанда етив „мени вляј Қамқут вля қатнь тујув етедиль“ дев көзлеринден ҫыламуқла келе маңа ҫував верди.

Sora vizda alaj ete turqanlaj. „O.o... Bekmurza“ дев бир тауш келди. Ol таушну Bekmurza alaj ешитгенлей ветиде кетив қорққандан терлегенде етив ҫылав тебреди.

Ol zamanda men аңа, „Sana не болду, вьлај нек тырленди“ дев сорқаньнда. Ol маңа. „Ol тауш Қамқутну таушуду, ол мени излев келеди ань усун қорқув волана вьлај, ол ҫетгенлей мени тујерикди енди мен қасајьт“ дев өрге турқанлај Қамқутда ҫетди, ҫаҫсьоѣ қасар қарьвуда қалмајдь.

Ol сақатдан Bekmurzаны бир ullan сьвьр вля тујув тебреди, ол ура Bekmurzada қаса, ол да ҫетедә ура olda төнерејда кете, alaj вля ekisida мени көз түврандан таҫајьв кетдиль“ дев ҫаҫсьоѣ вляј харај ајтдь.

Ol кун Қамқут alaj тујув кетмеклигини себеві ојнарқа, ҫувунурқа нек варқанса дев еди.

Xar zamandada Bekmurza вляј вля кечесин-куньнда ҫылав вля ашраеди.

Kesini теңиклери арив кимцике кижив, ҫырексиклери қуванс волув, ҫколоја варқан zamanda, olda алань вььндан термилів ҫколоја варьрқа сујув ҫылај еди.

Alaj волқанььрқа не келсин, palat Қамқут Bekmurzаны ҫколоја вошлақаннь қој, бир кесек замансьоѣ ојнарқа варқанььрқа етген артьқььлағын көргенсиз.

Въллај, зорлуқ, артықлық вѣла бу савѣјніда 16
чылыда чѣтѣв, иги есліда волуб, адамлақа қошулуб те-
реді. Хар не туқум аманын ығыніда аҗығыв ваҗладь.

Бекмурза бу көзүвсүгынде тырлы-тырлы сақь-
счыла етѣв: „Мен чашавсуқуму қалај вѣла игиге
вѣрајым, бу қан ісген мурдандан ваҗымь қалај
алајым, мені бір талај чылы чекді, атамдан қалоан
талсқыларымьда аҗады, енді мен атамдан қалоан
талсқыларымьда, қызын хақымында мындан қалај вѣла
алајым“ дев ол чаш ақылысқына бу ылу ішлені сьзын-
дығыв сақьс етѣвсenedі, алај вольсада қалај етерге
амал тавмај ылу сејір, тентек волуб, кесінеда бір
ақы ізлев ваҗладь.

Бу орамқа сьқыв кесіне сьууқ чѣтген қаумла
влада сөлешірге, ала влада ақылысқын бір етерге
Қамқутну ішіден, аны қылуқундан воҗав не азда
зaman тавмај еді.

Блај влада бір талај zaman кетді, чашсқырада
атам 17 чылыда чѣтді.

III в а с ь.

Қамқутдан қалај вѣла аҗығылоань.

Бір кын Бекмурза отунға варақан чѣрінде вѣл-
тасын тас етгенеді. Ол вѣлтасын тас етгенінде ана
сүрегі ылу қыналыв савлај екі кынну вѣлтань тав-
сам дев ізлегенеді. Ол екі кынну ісінде авзана не
азда сьууқ қавмај тұрғанеді.

Мыну вѣлтақа вѣллај бір қыналмақылысқыны се-
ве-бі: ол вѣлтань тас етѣв вѣрса Қамқут аны тьжген
вѣла қојмај, тав кесе ешкге қыстав қојарық едіда аны
ысун қыналаеді.

Alaj bolsada Bekmurza baltanь tavarьoьndan tynylyv tavkellik vla Qamoqutni yjyne keldi.

Bekmurza yjge kirginci Qamoqut baltanь tas volqan xaraгьп emda kece anь ucyn kelmej qalqanьnda vilgenedi. Sora Bekmurza yjge kirir kirmez bir mazallь cьbьq vla anь tyjyv tevredi. Çazyq Bekmurzanь ne eter qarьvu varedi, quru Qamoqutni vutlaгьпa cьrmaььroqа kyresgenden vaşxa, qarьvu volmaj qaldь. Olda aгьoьпcь tyjyv cьььt etiv em artda kesinda eşekle cььььvcu bavqа atьv qojdu.

Bekmurzanь tyjylmekligi mardasьz ullu edi, anь etinde qara kyltym volmaqan bir çeri vek az edi, mьndan sorada Bekmurza savlaj eki kynny ne azda çuq aşamaj, turoqan edida, taza acdanda qarьvsuz volqan edi. Inirde munu eşek bavqа atьv ketgeninden sora vi ac qьььda qojmaj tyjylgen çaralagь bir çanьппaп, suvsav volmaqььqь ekinci çanьndaп volub kecenі—kece uzunu mardasьz vek qьььnaldbь. Kece suvsavdan oңsuz volub erni—burnuda qaralьv ullu qьььпььq vla taпьп atdьььdь.

Ol kece aңa kecenі uzunu sav bir çььь caqlь bir koryne edi. Nek desen: men oqarь ajtxanca cegetde eki kynny çuq aşamaj turoqan edi, andan kelgenden sorada aş, suv vermegenni tьşььnda da kesinda vek uşaqьvsuz tyjgen edi, ol xььsavdan, valcььq bavnu icinde çataroqа, oltururoqа madarь volmaj, bir çanьndan tyjylgeni, bir çanьndan acььq, suvsavььq qььььv ullu qьььпььq vla øretinlej taпьп atdьььdь.

Kyndyzda bavda: „Ax—ox“ ete bir adamda kormeј tyz ekindi zamanna deri turdu. Artda tijrede qartla keliv Qamoqutdan tilev çibertdile.

Çaşыьq bawdan çаны savlaj сыьsada; beti ølgen adamны beti kivik volqanedi. Ol saqatda any betin kørgen adamны ullu çazyьqsynmaqlyьq kelmej, ana çylamaj qalyьqta ne azda amal çoqedi.

Any alaj kørgen xalq (Qamqut kivik vajla volmasa) varь Qamqutxa palat vereedile, alaj volqanlyьqьna kişini söz ajtyьqta ne madarь varedi.

Qamqut kesini çalсыьn kesini malьsa køryv tyjedi. Ma bir çanyz valta ycynda vu çazyьq øksyzge vьllaj bir qьjьnlyьq veriv incitgenedi.

Çaşыьq oramqa сыьqьv çyrygen zamanьnda oramda any kørgenle тыьna bir ullu qьjьnlyьq çetgenin kimda bileedi.

Bekmurza kivik øksyzle, çarьla, çalсыьla any çetiv turqan qьjьnlyьqьta сыьdajalınaj çylajedile. Alaj volqanь ycyн zakon vla any kişi çuq etalmazlyьqьn bileedi.

Alaj volsada bir qaum adamla: „Biz endi Bekmurzаны Qamqutda qojmajьq any andan alajьq, ol any ne çuvuьqca kørmejdi, neda çalсыьlyьqьn vermejdi.

Bygynçe deri turqan çalсыьlyьqьnda, any vla birge atasьndan qaloqan malсыьqlarьnda arivluq vla vermejese sytge verejikda syt Qamqutnu ajььnada tyvetir, Bekmurzаны хаьqьnda tavдыьtyr dejedile.

Kimleda Bekmurza syt vla çuq tavарьq tyjyldy, andan ese kesi ne berseda aььv qojuьquz dejedile.

Bekmurza kesida: Syt meni kivik onsuzlаны çанына ne azda qarарьq tyldy, andan ese kesi razьlyьqь vla bir zatсыьq verse aььv qojaredim dej edi.

Çaşыьqьn vu søzyne kimle tyz ajtady dejedile-kimleda oqaj xariv vu neni bileedi, syt vla tolu xa,

дын таварыды деу алaj сөleşе турғанлаj, аланы хоншлары Qaracas degen çarлы qатын keldi.

Qaracas kesi çarлы bolsada dunjаны volumundan syt kimgе qararыndan xарары varedi. Ol severden Qaracas vьлаqа çаны avruv vьлаj ajtdь.

Syt vьла Qamqutdan çuq tavarqа umut etme-giz, men kesim alaj volub sytden çuq tavmaj qal-qanlaryn kьrgenme.

Meni çaşьoqm Murat Ajtek degen vajda çal-da turqanedi, çalsьoqьda xar çььна 25 som edi. Alaj vьла meni çaşьm Ajtekde 7 çььны tu du.

Ol çeti çьь icinde çalyndan qadala ketiv quru 40 som aldьm, Andan qalqan 135 somnu ne ky-reşiv alalmaj qaldьmda sora sydge verdim.

Bu zatny usynden meni 5—6 şaqatьmda var-edi. Alaj volqanьoqа şaqatlarьmьda şaqatlyqlaryn almaj dunja vile turqanlaj syt ajtekni çанына çallav vizge çuq сьoqarmaj işni qurutuv qojdu. Bizda ne eterik edik, çuqda tavmaj amalsьz volub qajtyv keldik.

Endi men sizgeda alaj volursuz dev qorqama. Busaqatda dunja vajlalyqьdy, ala ne ajtsala ol voladь. Zakon alaqa tav çaraşьryloqandy, andan ese vaşьoqьzнь çaraşьryloqьzda ne vereeseda aьloqьzda qojuquz dedi.

Blada Qaracasнь sьzypе razь volub, Qamqut-qa kelecі çiverirge razь boldula.

Qamqut az-kөv bolsada mьna bir zat verlik volur dev tolu inanaedile. Ol severden varьsьda Qamqutxa kelecі çiverirge razь boldula.

Sen—var men var dej көv kyreşseleda artda , Qalmuqajny çiverirge onovlaşьla.

Qalmuqaj varьqа syjmej arь—berі deseda art-
da adamla bek kyreşgenden sora olda razь volub
kesine nøgergeda Budujannь aльv tevredi.

Tijrede Bekmurzanь çazьqsьnnan qartla Buduj-
anna Qalmuqajqada Qamqutxa ajьqьz dev blaj
yretgdnedile.

— Siz arь varqandan sora Qamqut bla igi sө-
leşigiz, bu өksyz çasьqь endige derida çekdi, ata-
sьndan, anasьndan qaloan malсьqlarьnda aşadь, bir
kynny bu өksyz çasьqь voşda tutmaj çegiv tur-
du, andan sorada anь bir kynnyda tyjmej qojma-
qandь, bir kynny acdan qarьnda tojdurmaqandь,
adamqа sanav tyz orundada çatdьrmadь. Daqьda
anь kivik bu өksyzny, өksyzge sanav ne çuиqqa
tergemej көv qьjьnlьqla bla toquz сьlnь tutdu.

Ma bu sөzlenida esgeriv Qamqutxa alaj sөle-
şigiz dedile. Sora bla Qamqutqa ketdile.

Bir kesekden Qamqutnu yjyne çetdile, bla var-
qanlarьnda Qamqutda yjynde çoq turaedi. Blada
yjge varьv bir kesek turqandan sora Qamqutda ke-
liv, salamlaşьv olturuşdula.

Qamqut vьlaqа asьrь көz qaşda vermej oltur-
du, nek desen: kesigiz bilesiz ol zamanda ol onlu
adamla bir birlerin sьjь көrgen volmasa bla kivik
onсuzuraq qaumlanь ne azda adamqа sanamaje-
dile.

Bir kesek olturqandan sora Qamqut vьlaqа nek
kelgensiz dev xapar sordu. Blada qorqа—vujьqа
keslerini kelgen xaparlarьn ajta vaşladьla.

Bekmurzanь ne azda bir kecimmegi volmaj qal-
qanьnda anь çaşavun tyzetir ycyn saña air çuq ver
dev kelgenbiz dedile.

Ol zamanda Qamqut kesini ol qara betinda butynda vek qaraltъv, qaşьn vaşьnda tyjyв acьvlan-
nan xalda aьnnan adamca vek çyjure çuavla vere
keliv ma vlay ajtdъ.

— Bekmurza meni bir zatynda çaramaj to-
quz çьlnь meni rьsxьmda syjgenica aşav, iciv zauq
etiv turqandъ, kesi qalaj syjse alaj çaşaqandъ. Men
aьnъ usyndev aьn ne azda bir kapekni vermezligi-
me sizni inandьrama, aьnъ ucyn dev ne azda sөлeş-
megizda çarьlybьlybьlyba varьqьz dev qojdu.

Ol zamanda Budujanda acьvlanan xalda Qam-
qutxa vulaj çuvuav verdi.

— Aq saqalьn vla ulla vьdьrьndьda turquzuv,
ol qara betinni andanda vek qaraltъv, yjalmaj öty-
ryk sөzle vla qalaj sөлeşese. Bekmurza sende qalaj
çaşaqanьn vilmegen kim vardъ, ol sende turqan
çьlnь icinde aьnъ çyregin bir quvandьrmaдьn, usy-
ne bir kijim kijdirmedin, qarnьn virda tojdurma-
дьn, qьsxa sөz, sen aьnъ qanьn iciv etin aşadьn,
quru sen busaqatda ol çegetde valtanь ty-
şyryv kelgeninde sen aьnъ etgen artьqьlnь
adam—adamqa etgenni qoj, xajvannada etmez edi.
Daqьda vugyn yjalmaj men Bekmurzany alaj—vlay
tutxanma dev maxtanasa. Seni kivik ulla kişilege
alaj sөлeşirge ajьvdъ dev Budujanda sөzyn voşadъ.

Qamqut bir igi kesek zamannьda vaş enişge
qarav, vaşьn arь—veri avduruv turduda Budjanna
qarav betida temir bet aьlv, kьzlerida qьv—qьzyl
qьzьrьv: Tova—tova Budujan sen aьnnanьnъ etgen-
se, negе usьsla sөлeşese, qajdaeseda bir iden tuvqan
it gьvьşьnъ toqiz çьlnь asьraqanьnda azdъ dev
daqьda aьnъ usyne iden хаq dev umutmu etedi,

S
3975

гор Нальчик

men allaj çalsylanь, allaj хиçulanь ајақьтмь тувун-
де çyrytgenme emda çyrytyrykme, ань усун сөлеш-
меј çoluquzоја вагьоьз дев влaj айтв тохтадь.

Qalmuqaj vla Budujan ne qadar sөleşdile.—ese-
da xaram gьvьt Qamqut vlaqja bir çьbь çuvav
bermedi.

Em artьnda Budujan vla Qalmuqaj: „Bygyn
sen Bekmurzaqja ne etsenda erkininde, ol seni bir
malьnca bir zatdь, alaja saңa ol dertlik unutulmaz,
ol saңa ань çetdirir bir dunja сьqar, ol zamanda
ol muratьn tavaroja volur“ дев ketiv qaldьla.

Vьla Qamqutxa ketgenden sora Bekmurza, vьla
kelir çoloja qarav: „Ne aьv kelirle eken“ дев tu-
raedi. Artda vlanь çuqda tavmaj kelgenlerin көг-
geninde ullu mьдах voluv vьlaj айтв çьladь.

Qalaj etejim mьna; qalaj tөzyv qojajьm, kesim
kesimi өltyrejim, atamdan qalojan malсьqlarьmь
aşaqandan sorada toquz çьmь çekdi. Vьlaj bir qьj-
nalojan qьjьnьmdan bir kapek tavmaj qaldьm дев
çьlalojan zamanda tьnьlalojan adamlanь çyreklerin
çajоь kьn vuzny eritgenca eriteedi.

Kertisida vu andan allьq çalь усynda etmejedі,
alaja mьna volojan artьqьlqьnь көltyralmaj cteedi.

Bir-birlede kesi—kesine көl etiv: „Vu artьqьlqь
vlaj qalmaz, dunjada meni kivik vьllaj qьjьnьlqьla
көltyrgen көble volurla, ala varьda siniriliv qalmaz-
la дев kesi—kesine көlda etivcenedi. Alaj volojan-
ьlqьla vu artьqьlqьla tөzer qarьvu qalmaojanca amaңa
çetgenedi.

ana çaraşdırılan adamla Qamojut münü haqın aşamaz dev umut etgenedile.

Andan sorada, anda meni atamdan qalqan malcşqlarında var edi, alanda ol asrarqa vorclu edi. Anda meni turqan toquz cşlma bir karekda vermegendi.

Ol toquz cşln icinde işlemej bir kynny voşda çivermegenme, bir kynny orunda rahatlanıv çatmaqanma. Kereksiz sıtavla bla xar zamanda tyjyv turqandı. Bu saqatda andan ajyılmaqlyqym vaş sevevi: Men otunqa varqan çerimde baltasın tas etgenedim, ol meni anı ucun køv tyjgenden sorada eşekle cşjylıvcı vavqa atıv andada sav bir sutkanı tutdu, ol sevevden anda meni ne azda turur qarıvum qalmadı.

Endi Qamojutdan meni xajyılma ol 9 cşloja toquz inek cşqarınaqlıqlınlı izlejme emda tilegenda eteme, anı tşındada atamdan qalqan malcşqlanı vaşın izlejme dev çazylojan edi,

Bu xalili çazylojan zajavlenjanı Bekmurza sytge verdi.

Kesida zajavlenja çazqan adamda savlaj bir ajnı aman bla kecesin—kynynda işlev bla aşırdı. Uc—tört minutxa çazyloqın bir zajavlenja ucun savlaj bir ajnı çegildi, kyndyz otunqa varsa, kece cşlqnlı kytyv turdu. Blaj bla volçalıda çetiv çalcşlqından voşav. cşqdı.

Nından ketgenden sorada arı veri vara, anda mında qala bir eki aj ketdi. Alaj volqanı ucun køv zamannı sytten işi cşqımaj bir talaj çolda çajavlaj sytge varıv amannı kemi bla sytten işin cşqartdı. Sytten işin cşqartdıy ucun ol sytde Deputat

volub olturoqan Maxmut afendige 15 kyun saqlı bir-
ni çumuş etiv, anı qulluqun etiv turqanedi.

Andan sora uzajoqanda etmej sytten pavestkala
boldu.

Bekmurzanı vergen zajavlenjasına kore Qal-
muqaj bla Budujanda şaqatla volub sytge keldile.
Bu sytge: „qalaj syt volları volur“ dev çarlı xalq
aşoqlıv emda termiliv qarajedile.

Bekmurzanı Qanoqutda qalaj tuqum turqanını
zilgen qaumla (çarlıla, çalsıla) syd Bekmurzaqa
Qanoqutdan kov zat sjoqlıqlı volur dev ışanaedile.

Bir qaumlada: „Bekmurza dev bir öksyz ças-
sıq dunja tanıqan Qanoqutdan mal davlav sytge
vergeni“ ol andan syt bla ne alıroqa umut etedi
dev kyleedile.

Bu sytge kelgen qaumla syd yjny icine çıjı-
dıla, xar kim orunlarına çaraşdıla. Ol dunjanı qa-
nını icivcy Nikalaj patcahında suratı sydyleni va-
şında altn ramka bla tışlanıv turaedi.

Sytde olturoqan deputatla Maxmut afendi bla
Şamaj xaciedile.

Sydney predsdatelida Ivan Mixajlovic kazlov edi.

Ala şaqatlanında eşikge qıstav Qanoqut bla
Bekmurzanı sydney allına saqırdıla.

Afendi Bekmurzaqa qarav; Qanoqutxa, senden
mal davlav ajlanın vumudu dev xilikge etgenca
ışaraedi.

Xaçıda çaxxa asvılanıv: sen mından çuq dav-
larqa tirilmej yjny quruymudu eki ajaqlına eki sa-
vır etiv kijsen dev camlanaedi.

Mından sora işda vaşlanıv tevredi.

Kazlov Bekmurzaqa qarav:

—Ajt ças daın ne eseda dev sordu.

Bekmurza qorqa—ujala vetida qıv-qızyl volub çylamaıqlarında kele blaj ajtdı.

Bekmurza: Men qamıutda toquz çılın işlev turqanma, ol toquz çılın icinde bir kynny soluqanda etmegenme. Daıya alaj işlev turqanlajımda tyjımeıda qalmaıanma, inanmaj esegiz qaraqız meni sırtında kıltymlige—tamqalaja. (Sora köleğin teşiv sırtında, qavırqalarında tamqaların-kıltymlerin körgyzdy).

Bu art közyvde otınca varqanında anda valtasın tas etgenedim anı ucın tyjgen vlada qojmaj eşekle—çylyncı vavqa atv anda savlaj sutkanı belime deri vatmaqqa vatv turqanma, kyndyz inirge deri qulluq etiv inirge kesimi tenlerimi qatna varv oınasam qajda Qamıut, qajda qatın keliv meni bir tajaqnı uvatxıncı tyjmej qojmajedile.

Men mına çanı çaraşxan zamanda ataından bir kesek malçqla qalqanedida alanda bu asıraqqa borclu volqan edi. Alaj volqanııraqqa alanda aşav qojqanedi.

Ol zamanda men Qamıutxa:

„Meni mallarım nek çojasa“ degeninde. seni vla meni ne vaşxa inalıvız vardı. Men elsemda meni malların varında senikidi, sen meni et çıuqumsa dev qojqanedi.

Endi sizden tilejme meni 9 çıldan veri çalçılqım emda atamdan qalqan malçqlarım mına aşatınqız, meni haqım tavdııqız dev sözün voşadı. Bekmurzanı ajtxan sözyne sydıleden kişi qulaqqı alamaıan alajda sydıleni xallarından alılaşnadi.

Kazlov: Qamqut! bu aş tyzmy ajtađ, ajt qalaj aaqlanboryzn̄.

Qamqut: Ol menden vo tağođađ. Men ana alboryn vergenme.

Kazlov: Da sora ne davuquz varda, nek kelgensiz.

Qamqut: Muni atas̄-anas̄da yv qarar adam̄ volmaj oramoğa atyb̄v qalqan̄nda allax razyb̄v ucyn suvavb̄v dev alb̄v as̄ğoğanma, art̄qs̄zda atas̄ndan uıq volaedida an̄ ucyn kesimi savijim kibik tutxanma. Ma vugynne deri ne azda air zatdan kerekli etmej sdyrgenme.

Ol tođuz yldan veri meni bir zatymada aramođand̄. Bir kynny ne otunna ne suvođa varmođand̄. Ol tođuz yln̄ icinde xar yl sajyn eki-uc celek tuzluqnu menden alb̄v egecine beriv turmođand̄.

Bu menden xaq davlarođa kerek tyledi, men m̄ndan davlarb̄v edin, daođda uıq adam̄ dev ujalb̄v ne axratxa ne dunjaođa arar dev qođođanma.

Endi men m̄na xaqym̄ qođalmajna, tilejme m̄ndan meni xaqym ucyn 60 som ođarmaql̄oryzn̄ dev Bekmurzadan 60 som davlav tevredi.

Max. Afendi: Tyzyn ajt seni nellaj bir xaqym̄ aođan volur bu aş, tyzyn ajtmasađ gynaxd̄.

Afendini vylaj sorqan̄ndan afendi Qamqut ta-va ollav tevregeni belgili voluv aşydan Qamqutxa xaq ođarv̄m̄ qoğağ dev xalq ıllu sevir boldula.

Qamqut: Men vjaođynda ajtxanma 60 somum Bekmurzada varda dev, tilejme an̄ Bekmurzan̄ alboryndan mađa ođarmaql̄oryzn̄ dejdi.

Mындан sora Kazlov eşikde şaqlatlardan Budujanъ saqradaьda soradъ.

Kazlov: Ajt Budujan vladan ne bilese.

Budujan: Bekmurzanъ atasъ—anasъda өlgenlerinde malcъqlarъ qatъş Qamoqutxa çarasdъroqan edik, andan veri Qamoqutda çaşajdъ. Qamoqut meni xoşum edi, men vlapъ qalaj çaşaqanlarъn kece kynda көreedim, bir kynny voş tutmadъ, kyndyz qojlanъ kytyv kelse keceda bir aur qulluq etdirtmej qojmaj edile. Urmaj tyjmejda bir kynny qojmaqandъla.

Uşynde kijimi volmaj çalan ajaq, çalan vaş ajlanъandъ, majna ajaqlarъda uşyv varmaqларъ tyşgendidi dev sөzyp voşajdъ.

Mындан sora Maxmut afendi өre turuv çыjъlъv turqan xalqъn allъnda Bekmurzanъ sөgyv, ol Qamoqutnu bir malъca zatъdъ. Quranda kitavdada iesin ыrazъ etmegen çalъ ol musulman tyldy dev ömyrynde afendile allaj vajlanъ saqlav Bekmurza kibikleni adamqa sanamaqanlarъn bildirdi. Munu bu sөzynden sora çыjъlqan xalq Bekmurzaqa sydden çuq cъqmazlъqyna inanъv ullu sejir boldula.

Sora sudyle keşeşe ketedile.

Ala arъ kirgenlej xar kim çaşcъqqa: Çaşcъq ne aman kereksiz qyjaldың, quru zajavlenja çazdъrqaqlыqqa qullanъan qıjъnъnъn хаqъn tavarъq tylse dev çazyqşыnvъv alaj ajtsala көzlerinden çımduruqıaca çыlamuqla төnerej edi.

Kimleda: „Oqaj tuvra alaj хаqsъz etiv qalaj qojarla, vladja ne ajtdъlaeseda keşeşdeda alaj etiv qojarъq volurla“ dej turaqanlaj sydyleda cъqdъlada etgen işlerin xalqqa acъq etdile.

Etgenleri vladja edi:

—Qamqut bla anь çalcsьь Bekmurzanь dav-laşxanlarьna көre syd Qamqutnu arivlajdь, Bekmurzanь tersge sanajdь. Bekmurza Qamutda turqan zamanьnda tьjьñşььsьca igi qulluqda etmegendi.

Adamнь çalcsььbla malнь vaşxasь çoqdu, mь-na inanmaqan muslimanda tyldy. Bu, ullu көlly volub Qamqatnu ajtxanьnada asьгь voj salmaj turqandь. Qamqutda turqan zamanьnda tьjьşььsьca igi qulluqda etmegendi.

Qamqutnu ajtxanьna көre Bekmurza ol *toquz* çьlnь icinde işlegeni bla aşaqanь kijgeni emda Qamqutdan alqan tuzluquna xisav etiv qarasaq, Bekmurza Qamqutxa 60 som qajtarьrqa kerek voladь.

Munu Bekmurza bir çьlnь icinde tolemese Bekmurza entda Qamqutda eki çьlnь işlerge dev syd etgenlerin bildirdile.

Ol кун alajqa çьjьlqan xalq (çalcsьla-çarььla) munu eşitiv ullu sejir tamaşa volub: „Qaraqьz bu ullu sejirlikge, sydney ol vaj Qamqutxa çallav etgen işne, Afendidenda çarььqa-çalcsььqa ne azda voluşluq çoq көreeme, olda Qamqutnu ökylyedi, vajнь çanьñ saqladь“ dev ullu çyrekleri qьjnalaedi.

Alaj volqanььrqa ne kelsin ol zamanda sydyle, mollala emda vaj qaumla virigiv, qarañ xalqнь çandet bla quvandьгьв, çaxanim bla qorqutub, alanь muratlarьñ dinде vorub, kesleriva ne amanььqdan-da vaş burmaj turqan bir zamanedida çuq ajtsan allaxqa emda zakonна assь boldu dev bir qьjьnlььq sallььq edileda anь ycun çuq ajtььrqa qorqaedile.

Вьlaj bla ol çьjьlqan xalqda bu işni, bu terslikni ömьyrde unutmazca volub xar kim yjyne qajtdьla.

Bekmurza vladanda aяьгьльв bir taşa qulaqqa varьв vaşxa madar tavmaj alajda savlaj bir kynny çьladь, көzlerinden cьlamuq ornuna qan aqaedi.

Alajdanda turuv sьlxьr qojca ne eterge bilmej төgereк ajlana vetida sarqalьв. „Men qalaj etejim, bu qьjьnlьqdan qalaj vla qutulajьm dev ullu seјir volub ne eterge bilmej sreliv көzleri cьraq varьв toxtajedi, bir-birledeva: „Men dunjada çaşamajьm, vaşьmь tas etejim—qajadan sekireim, neda vaşьmь suvqa atajьm toquz çьlnь kece kynda işle-dim, bir kynny soluvluqda tavmadьm, xar zamanda tyjyle-tyjyle turdum, ol toquz çьlnь icinde çyz—min qьjьnlьq көrdym. Daqьda ol qьjьnlьqlarьmda azdь dev 60 somda төlev saldьla. Atamdan qaloqan ma-lymdanda çuq vermedile.

Meni bu qьjьnym dunjada qalaj tas volub qal-dь dev axььna, çerni qьrdьşьn qovaraedi.

Bir birledeva: „oqaj savьrlьq eteim, bu artьq-lyq vlay siңdiriliv qalmaz bir onov volur, bu qьjьnl-lyq quru maңa çetivda tura volmaz, dunjada meni kivik көble vardьla“ dev kesi-kesine көl etivda turuvcu edi.

Alaj bir talaj zaman ketdi.

Alaj bolsada ol Qamoqutxa verlik borcun virda unutmajedi, anь төlejalmaj entda Qamoqatxa eki çьlnь qulluq eterik bolsam qalaj eterme dev vek qaj-qьь volaedi.

Ol sebevden Bekmurza anь төler ycun çaloqa varьr çer izlev tevredi. Ajlana-ajlana varьв Bajmurza dev bir ullu vajqa çaloqa kirdi. Sөzleri: „xar ajda çьlnь yc som volub Bajmurzada eki çьlnь turuqqa,

al ғыль ыетгенлей Баймурза Қамқутха 60 сомни берге дев еди.

Bu ol bla арағыв, anda eter иші гөзетцилик еди, ol себевден ылылаға арағыд.

Bekmurza мына алоға аңы кирген заманда: „мен мында рахатланғына, Қамқутда турғанымданесе тыңс турума“ дев умут етееди.

Alaj volqanlyqqa ne kelsin bu qan iciv, kişi хақ bla ағағаға қаумлань варында мураглағы бир еди, ala бир олну тутаедиле.

Bajmurza бир еки ажны сөзлеринде volqanca арив халда турсада, арта Bekmurza Bajmurzаны Тузағына тығгенден сора вуда Қамқутца етив вағлаяды. Bu иш Bajmurza ne etseda qolundan келирца бир иш volqanedi.

Qalaj desen: Bajmurza yc aj caqlы birni арив ағатыв аз ишлетив Bekmurzada quvanыв турду. Andan sora Bekmurza Bajmurzadan ketse ol ылы ичине 60 сомни төлежалық тyledi, ol ылы ичине ань төлемесева Қамқутда еки ылы турлуқ еди. Bekmurza Қамқутха вары дағыда еки ылы турмаз усун ne қылылығында көтырлык еди. Bajmurzava ань билееди.

Ol себевден: „кеце ылы кытгенинда азды“ дев кындызда хар тырлы қулуқну етдириб кечени-кеце узуну ылылаға гөзет етив кельсе, кындызда ne отунға нела вағыа бир тырлы қулуққа ивермеј қојмаједи.

Bekmurza өмырдеда allaj қылылығы bla өсген бир азық volqanы хар кимгеда асық бир зат еди, ol себевден Bajmurzаны қылылығында төзееди,

ketiv qalırqava ne azda madarь çoqedi, alaj bla savlaj bir çılнь çaşadı.

Çыль çetgenlej oqıma Qamoqut 60 som acxasın izledi. Ol saqatda Bajmırza Qamoqutxa Bekmurza ucun 60 somnu tölledi.

Ol anь sözde volqanьsa tьndьrmajda qojarьq edi, alaj volqanььqqa ol zamanda Bekmurzanь Qamoqut kesine aльv ketiv 60 som ucun eki çылнь çegeirik edida Bajmurzada anь çekmeklikden quru qalьqedi, ol zat volmaz ucun dev 60 somnu vek qьsxa tьndьrdь.

Bu acxa Qamoqutnu qoluna tyşgeninde Bekmurza dunjada volmaqanca ulla qvanьv çyregi bir az tьncajdı.

Alaj volqanььqqa Bekmurzanь incitmeklikdc Bajmırzada Qamoqutdan artxa qalmaedi.

Ol sevedden qalqan ekinci art çыльnda aman bla aşьrdь. Uсында kijimleri volmaj, bir çanьn tartsa bir çanь acьla ajlanaedi.

Bu xalili çaşav bla volçalьda çetiv, keter zamanьda volub vaşladı.

Ol zamanda dunja qazavat dev ulla qazavatda varedi. Ol qazavat uc çылдан aslamьraq varьv көv millionla bla adamla qьrylqanь kivik, saqatlanьlanьda ucu, xisavь çoqedi.

Ma ol көzyvde „Bolşevikle“ dev bir tauş çьqьv vaşladı.

Ol tauş qan icerge yrennen qaumlanь, murdarlanь agitasjalarь bla dunjanь varьn qaltьrataedi emda qorqutaedi.

Bu zatxa çyz-miң at- vet atalьv, anь amanlav nencu tyrly xapar cьqoqanьn bir adam ajтьv tavusmaz.

Bir qaumlada: „Bolşevikle dev birle sьrqaп-
дылада ala keslerida yslerine kijimda kijmejdile, ne
egec ne qarnaş dev aьrmajdыла“ dev vьlaj ajtaedile.

Kimleda: „Bolşevikle dev birevle keledile, ala
dunjanь tonav, xar kimni ьltyryv, xar zatnь vaşьn
tyvune ajlandьradыла“ dev vьlaj ajtaedile.

Kulakla, pomeşcikle emda ala kibik qan icerge
yrennen qavumla: „Endi ala uzajmaj vizgeda ьtededile,
ala ьtsele vizde taş ysynde taş qojmazla“ dev xa-
parnь ьaja edile.

Bu sөzle vьla qaracajnь qan icivcy qaumlarь
bolşevikleni sөkmeklik vьla uruniv kesi qьjnь vьla
ьaşaqan qavumlanь alaqa ьav eteedile.

Bu көzyvde Bekmurzada ulla saqьşxa kiriv:
„Bu bolşevikle degnleda ne zatla volurla, kerti vь
vajla-vijle ajtxanca ala adam aьrmaј qьra volurlamь,
alada egec, qarnaş aьrьv volmazmь.

„Oqese alada menica qьjьnlьqda ьaşaqan qavum-
la volub, qьjьnlьqqa men tьzgenca tьzalmaj kesle-
rine bir ьaşav izlev sьrqaп qaumla volurlamь, vь
ajtylqaп sөzleda vijaqь qan icgen vijleni-vajlanь sө-
zleri volub alanь xalqqa erişi көrgyzyrge ьtyryk
xaparla ьaja volurlamь“ dev ulla saqьşь volaedi.

Bu көzyvde Bekmurzanda volçalь ьetiv Bajmьr-
zadan ketiv tevredi. Bajmьrzadan allyq acxasьndan
60 somnu alqanedi, andava allyqь volub 12 somu
qalqaneida Bajmьrza anь vermej qojdu.

Ol 12 somnu vermej qojqanьnlь sьltavu. Bek-
murzannь ysy birda aman volqanьnda Bajmьrza aңa
kesini bir eski көlegin bergenedi, andan sorada bir
çolda bir aman eski şalvar kibik birni bergenedida
ma ala ycynedi.

Bekmurza ver haqını dev kyreşseda. „Oqaj meni eskilerimi alqanı“ dev ne azda çuvav vermej toxtadı.

Bekmurzava ne eterge qarvı varedi, vijaqь sytge vereme dese kesi qavlanıqьn viledi. Ol zamannь syd etilivınyu aсьvın sьnaqanedida çuq ajtmaj çьlaj-çьlaj ketiv qaldь.

Ma Qamqutxa verlik vorcunda vьlaj vla telev qьjьnıqь vla çaş sancьqlarında ьraxьn etgendi.

V. vaşь.

Bekmurza artda ne voluz qaldь.

Bekmurzanь bu közyvynde revolysija dunjanь xar çerine çajьlv vaşlaqanedi, Resejde volşevikle onovnu qoloqa albь vizgeda çuvuqlaşa tebreğendile.

Bu közuvde Qamqutda, Bajmurzada daqьda ala kivik birevleni qьjьnlagь vla çaşaqan qavumla tørt çapьna savьv. „Qorasьn“ volşevikle dev alaqa ne aman ajtalqanlarında ajtvь xalqınь ala vla qorquturqa kyreşiv ajlana edile.

Mьndan sora volşevikle vizge çuvuq vola vaşladьla. Severnij Kavkazqa çetdile.

Ala vizge çuvuq vola kelgen sajьn ol vijaqь qan icgen qavumlada vijaqь politikalarьn çyrytuv Qaracajнь urunnan xalqьn volşeviklege çav eteedile.

Alaj volsada ol qьjьnıqьnь aсьvın sьnaqan proletarjatdan quralqan *temir nizamь* voloqan *Qbzьl Asgerge* kimda ne eterik edi, Qaracajнь vajlarьn, vijlerin uvatьv vlastнь Qamqutladan, Bajmurzaladan sьjьgvь Bekmurza kivik çalçьlaqa, çarьlaqa verdile. Qamqutnu, Bajmurzanь erinleri enişge salьndь.

Bekmurzada bir kesek ulla kolly voliv inçilgen mutxuzlanğan çyrekciği quvanьv başlađь.

Sovet vlast kesini etgen onovun, tutxan işin körgyzydy, kesini onovun çalçylaqqa, çarçylaqqa taпьtdь. Ol zamanda Bekmurzada kesini kim volqanьn taпьtdь.

Qralьvьznь atьna SSSR ataldь. SSSR-ni xar qajsь teren myjysynde Sovet vlast begidi.

Icinde burzujlanь uvatdьla, ellede, şaharlada sovette sanaldь. Sovet şkolla quraldь.

Bekmurzada el sovetni cieni boldu. Qamqut bla Bajmurzada ne xalili turqanьn, ala anь çalynda mermej ne xalili tutxanlarьn varьn tnlusu bla izvasxa çazdьrvь proletar sytge verdi.

Sytge bergenden sora uzajoqanda etmej povest-kele çetdi.

Bu sytgeda alqьn çьjьloqan xalq varь çьjьlvьv einda sejirsiniь. „endiva iş qalaj volur eken“ dev qaraedile.

Ullu zalnь eşiği acьldь, xalq icine kirdi, zalnь icine kirsen: Leninni, Stalinni, Kalininni daqьda ala kivik qan tögysyuv vlastnь alqan revolysionerleni suratlarь taqьlvьv edi. Alaj qan iciv çaşaqan Nikolaj patcaxnь suratnь ornuna xalq bu suratlanь körgeklerinde (çalçyla-çarçyla) ulla quvanaedile.

Sydyleda keliv onunlarьnda olturdula. Alqьn Bekmurza yjny eşik artьnda qalqanь kivik Qamqutda Bajmurzada yjny eşik artьnda sireldile. Bekmurzada közy vaşь çarьv kyle-kyle keliv alaj sydyleni allьnda toxtadь.

ydny zasedanjasьn acdьla.

Sudde tamada: Bekmurza davuñ nedi? Qamqutdan ne davlajsa.

Bekmurza: Davlaqanym çalsььoymь, toquz çьlnь turoqan çalsььoymь davlajma.

S. tamada: Ol *toquz* çьlnь icinde Qamqutdan haq volub ne alqansa.

Bekmurza: Ne azda bir çuq almaqanma, çaңьз egecime yc çolda yc celek tuzluq bergendi ansь.

S. tamada: Əzge aшаun, çaşavun qalajedi.

Bekmurza: Bir kynny ne azda тыңайьв турмаqанма, ol toquz çьlnь icinde tyjylmej bir-biri ьььндан екі ьььднь турмаqанма.

Kyndyz inirge deri işlev, inirde ojnarqa var-sanda tyjmej qojmajedi.

Meni atamdan-anamdan qaloqan malсььqlarьm varredida alanьda aşadь. Men тыңа çaңь çараşхан zamanda bu maңa çuvuq çetgeni ycyn xar ne sөzynda tolturur dev ьşanaedik. Alaj volqanьььqqa bu meni qanьmь icdi.

S. tamada: Endi sen Qamqutdan nellaj bir haq davlajsa.

Bekmurza: Atamdan qaloqan malсььqlanь davlajma, andan sorada çalsььoyma xar çьlna 300 som izlejme.

Andan sorada, alqьn men тыңдан haq davlav sytge bergenimde bu, Maxmut afendige zatxa ulxu veriv andan maңa haq сььqarьr ornuna menden ke-sine 60 som сььqartxanedi.

Ol sebebden Qamqutxa 60 somnu сььqarьrgan 2 çьlnь qulluq etiv kyreşgenme dev kesini xaragьn maşdan a'aq ajtdь.

S. tamada: Qamoqut! sen bu çaş ajtxanlanь eşitemise?

Qamoqut: Eşiteme!

S. tamada: Da eşiteesen münü ajtxanlarьna sen ne ajtasa, tersini tyzmy ajtady.

Qamoqut: Ters ajtady.

S. tamada: Da sen ajtсы хараьqьzнь.

Qamoqut: Bekmurza mende toquz сынь turqanь kertidi. Alaja meni çuqumada çaramaқandy. Men anь suvavьlqqa dev asьraқanma, kesida maңa çuvuq çeeteda artьqsьzda anь ycyn kesime koryv igi tutxanma.

S. tamada: Otunңa suvqa degenca bu çuqqa çarajmedi.

Qamoqut: Syryvge, otunңa degenca qulluqcuqla eterge kyrese edi. Bir çoldada otunңa varama dev bir igi valtamьda tas etgenedida anь ycyn camlanьanedimda meni malьmьda qojuv ketiv qaloqanedi. Ol sevedden malьna qarar adamьm volmaj malьm çarsьv zaran tyşgenedi.

S. tamada; Da sen Bekmurza çuqumada çaramaқandy dev bir alaj ajtasa, virda ol malьmь qojuv ketgeninde malьma qarar adam volmaj malьm çarsьbь dev virda alaj ajtasa. Qajsь ajtxanьn tyzdy.

Qamoqut sytny bu soruvuna tyz çuvuv vernalmaj qurqaq сыltav sözle bla vaşьn alyqqa bir talaj söz gьryldarqqa kyreşdi eseda syd qulaqqa alyca çuq tavьv ajtalmady.

Mьndan sora işda tuvra volub şaқatlaqqa sorur zatda qalmaj sydyle keneş yjge kiriv ketdile.

Bla andan qajtxьncь ol vjaqь хalq endiva qalaj syt vollarqdu eken dev ullu aşьqьv qarav turaedile.

Sora sydyleda keneşden көв тьсьмај сьқдыла.

Xar kimda бөрклеринда алыв сьтны етген ішін оқуруна хазырландыла. Сьтда етген ішін оқув баşлады: Қамқут вля аны җалсысь волув турқан Бекмурзаны ішлерине қаралқандан сора syd Қамқутну терске санады. Бекмурза Қамқутда турқан 9 җыль усын не азда җуқ алмақаньндан sorada аны аузсузқа санав вайлань өкыллері волқан афендилени аллында аңа төлевда салдыгьв ылу қьјьнльққа җетдиргени.

Андан sorada Бекмурзаны хар заманда ашатмај ицирмеј қуру тьјген вля тьтхань сьтге белгилі волқандь. Ол себевден syd вляј вујурадь. Қамқутдан Бекмурзаны хажьрна дев екі өғыз вля екі ијнек, 2.700 сом асха, қраллықнь хажьрнада 100 сом сьқарадь. Андан sorada Қамқут Бекмурзаны хар заманда тьјув incitiv турқаны усын веş җьлқа тутмақьлқ салынадь дев sydyle сөзлерин боşадыла.

Ол сақатдан милисала Қамқутну елтив тырме јьге салдыла. Сьтны етген ішін толтурур усында Қамқутну қоşуна варьв аны мылкынден дорх вля сатьв асхасын Бекмурзақада қьраллыққада вердиле.

Ол алақьн заманда сьт етилгенінде асьвдан җьлaj ketgen халқ ву җол vlast вайладан кетив кerti кесі қьјнь вля җаşaқан қавумлақа тыşғени асьқ волув, ол себевден алақьн сьт вля ву сьтны арасьнда nellaj бир ваşхальқ волқаньна қувана-қувана афендileda вайлань өкыллері көреем, алақьн Maxmut атенди Қамқутха җаллав қалај ылу артықьлқ етгенеди деј сасыльв кетдиле.

Мындан sorada Бекмурза Ваймырзада турқан заманында anda қалај турқанын емда art җьлньда 12 сомун алмај ketgenin ајтьв сьтге бергенеди.

Bu zatxada syt Bajmurzadan Bekmurzağa 260 som, qrallyqny xajyğnda 200 som sýqardı. Ol saqatdan bu zatnyda çaşavğa keltirdile.

Myndan sora Bekmurza ol çaş zamansýrdynda kytgen malna kesi ije boldu. Xar ne tyrlı kergen qyjnylyqlarynda unutup başladı.

VI வாஷ்.

Bygyn Bekmurza kolhozda tamadady.

Bekmurza bu közyvynde xar ne kergen qyjnylyğnda unutup dunjağa sýrdı başladı. Çarqlyq kynden kynne igiden igige, quvancdan-quvancxa varaedi.

Andan sora Bekmurza qatyn alryğa başlady, Kesi kivik patcahlyqny zamannda qyjnylyqla cegiv ol zamanda atas-anas zor bla bir vajğa veriv qyz anda ne көв kyreşseleda bir çyldan arь turalmaj andan sýrdı ol sebevden atas-anasda xaram etiv turqan bir çazyq edi. Atynada xasanaxan dejedile.

Bekmurza munu qatynna aldy, zakys etdile. Bu eki qyjnylyq bla ösgen çarlyla Sovet vlastny kycynden bir volub quvanc bla çaşav başladyla. Xar ne kergen qyjnylyqlaryn eslerine tysyryv ol ozqan dunjalaryna „nalat“ vereedile.

Myndan sora Bekmurza bla qatynlyk likpunktxa kiriv ekisida likpunktnu voşadyla.

Bekmurza elni icinde em aktivlege sanalqan bir boldu. Kesida „Çarq-Çaşav“ atly bir kolhoz qurady. Kolhoznu icinde igi qulluqda etiv bir çylny turqandan sora oqurğa kolhoz kursxa ketdi,

Endi ol andan igi bilimda alıv keliv vugyn kolhozda igi qulluq etiv da turadı.

Ol kesi kolhozda bek işlerge syjgen vylada qolmaj, elge kolhozculanь emda aktivleni çьjv daklat etiv kolhoz çaşavqa xar kimni suqlandıььса eteedi. Ol kesi bu çььььda etiv kesini kolhoz çönerleri vla çььlav turadı.

Birden tevrecigiz qarnaşla
Biz nөgerle volajьq
Zorluqda çaşavqa çoldaşla
Tenlik dunja salajьq

* *
*

Varьvьzda virca virleşiv
Bir aqьlda turajьq
Birivizda qalmaj kyreşiv
Kolhoz çaşav qurajьq

* *
*

Qalmaj qaracььz alalla!
Bizni kivik milletle
Varь kolhoz çaşav salalla
Çarьq voluv çyrekle.

* *
*

Biz aladan artxa qalmajьq
Akgьllь vola turuv
Çyrekge muxolluq salmajьq
İşni tersine turuv

* *
*

Tenlik dunjada varь çaşav
Sosialist çol allьqđь.
Birev-birevny хақьн ашав
Ol zamanda qallьqđь

* *
*

Qol bla bir zatнь etmejin
Şьbla kycge vurubuz
Bir qralda bizge çetmejin
Alaj volub turubuz

* *
*

Dunjada vaşсьььqнь varьн
Işlivcilege veribiz
Bizni çegivcyleni sanьн
Çoq volubda көryvuz.

* *
*

Nөgerlik çaşavuqa biz kirsek
Tenlik çolun tutarvьz
Aqььvьzньн аңа vөlseк
Murdarlanь butarvьz.

* *
*

Qьььььqda çaşav voşalьv
Tenlik dunja allьqvьz
Arьva, qalaçykle taşajьv
Meşinada qallьqvьz

* *
*

Dunja meşinadan tolluqdu
Adam ajтьv volınajьн
Kavkaz tavla zavod vollarıdu
Boş çerida qalınajьн

* *
*

Kesi qolubuzqa allqvbz
Dunjada vaşsylvqny
Sosializmanь sallbqvz
Biz alьv acylvqny

* *
*

Tьş qralla biri qalmajьn
Bizden artxa qalьrla
Işci, elli xalqa qadalьv
Kommunanь salьrla

Bajmurzanь qatьnda mardasьz bir esli aqьllь adam volub kulubda tajmazdan oquroqa kyreşiv turdu. Alaj bla bir eki çьlnь oquqandan sora kesi kulubxa zavedujyşci volub, anda qatьnlanь qьzlanь oqutub vaşladь. Kesida eri qatьş birge partijaqada kirdi, bir-birlede kesida vьlaj ajtьv çьrlajedi: Kesida kirpicikanь Maqamьnda.

Men tavlu qьzem,
Mutxuz çulduzem,
Qarь, tik tavlada çaşаем.
Başxa volmajьn,
Teңlik alamьjьn,
Tuvan çavxan ajqa uşajem.

Bir tyzlyk көrmej,
Çьladьm vөлneј,
Anьva kişi san etmedi,
Vьllaj zarьqda,
Çaşav tarьqda,
Bir qьz muratьna çetmedi.

Berdile erge,
Saldyla kerge,
Acıvluq dunjasın sajnadım,
Çaşavım volmaj,
Aşavım volmaj,
Acıvdan qazanca qajnadım.

Ol kynden vaşlav,
Çaşavnu taşlav,
Bir ulla qıjınlıqda qaldım.
Eter madarım:
Çetsin açalım
Dev ölmeklik çolun sajladım.

Ma bu közyvde
Zorluq Cegivde:
„Bolşevikle“ dev tauş keldi
Ala çetgenlej
Tenlik etgenlej
Esgi—çirik çaşavda öldy,

Zorluq sacıldı,
Tyzlyk acıldı.
Qan icgen gıvyla qoralla.
Menda quvandım,
Tolu inandım,
Biz çarlı qızlaqa çaralla.

Kelgen kynynden
Ajtxan sözynden
İşci, ellileni çoqlalla:
„Zorluq ketmejin
Tyzlyk etmejin
Bir amal çoqdu“ dev toxtalla.

Была келгенlej,
Тенлик бергенlej,
Bizda adamlarğa uşadьq.
Zorluq çaşavni,
Adam aşavni,
Усувyzden атыв воşadьq,

Zorluq taşajdь,
Tamam uşajdь,
Kyn tijiv erigen vuzlarğa.
Oqumaq tendi,
Maktabla keңdi,
Çarь-çalсь—tavlu qьzlarğa.

- Oqurğa vardьm,
Tyz aqь aldьm
Çarьqьlьq dunjasьn verdile
Kөzym acьldь
Tuvan cacьldь,
Tamam adam kivik көrdyle.

Сьqдь тең ашав
Nөgerlik çaşav
Тенлик çaşavuqra menda kirdim
Zorluq ketmejin
Tyzlyk etmejin
Çaşav tyzelmezligin bildim.

Ma endi çanьm
Tuьylgen sanьm
Tamam raxatьlьqda qalьlьqдь
Çaşav тең volub
Aşav keң volub
Xar kim qьjьnьn тең allьqдь.

1925. 10. 10. W
PUBLIKAS KUTUPHANASE
YENIYULI QANAR
KUTUPHANASININ QURUMINDA
1925. 10. 10. 48

Вақасъ 7 к.

25312

Цена 7 к.

У.О.И.К.

О. П. 8.

25312

На Карачаево-Черкесском языке

Байкулов Даут. Жизнь Бек Мурза.